

Sociologie vědy v Dubrovniku

V posledních několika letech se i pro československé sociology a filozofy otevřely možnosti zúčastňovat se seminářů v zajímavém zařízení, jakým je Inter-University Centre of Postgraduate Studies v Dubrovniku. Jedním z kursů, který je zde pravidelně pořádán, je *Sociologie vědy*.

Možnost zúčastnit se tohoto semináře je pro československého sociologa o to zajímavější, že sociologie vědy nemá u nás téměř žádnou tradici. Z přelomu 60. a 70. let můžeme v našich odborných časopisech najít několik statí věnovaných zkoumání mobility ve vědě a prestiže vědy, později z nich problematika sociologie vědy zcela mizí. Když začali ve druhé polovině 80. let Z. Bútorová a I. Dianiška pracovat na tématu samoregulace vědecké komunity, museli začínat - alespoň pokud jde o domácí zdroje - doslova "od nuly". Znalosti našich sociologů o sociologii vědy navíc většinou končí u koncepce R.K. Mertona či několika následujících prací jeho žáků a zcela u nás (v tomto případě na rozdíl např. i od Rusů) chybí přehled o tom, jak se sociologie vědy ve světě rozvíjela dál a jakými vývojovými peripetiemi prošla. Přestože lze v uplynulých zhruba 15 letech vysledovat určitý převládající trend (který lze stručně označit jako obrat od normativní k interpretativní sociologii vědy), je pro dnešní sociologii vědy ve světě charakteristická pluralita teoretických, obecně metodologických i empirických přístupů.

Tato pluralita byla zjevná i na semináři "*Sociologie vědy: Věda, sociální kontroverze a etika - sociologická a normativní perspektiva*", který se v IUC v Dubrovniku konal ve dnech 7. až 18. května 1990. Seminář byl pokračováním kursu Sociologie vědy, který se zde koná od roku 1986. Zúčastnilo se ho 51 osob, z toho 18 pozvaných přednášejících, předneseno bylo ovšem celkem 29 přednášek. Není cílem této informace referovat o každé přednášce (tím spíše ne, že některé byly dosti vzdáleny tématu semináře), chci se věnovat hlavně těm příspěvkům, které se vztahovaly k hlavním tématům semináře, tj. za a, ke studiu kontroverzí, za b, k roli expertiz a expertů v dnešní společnosti a za c, k etickým aspektům dnešní vědy.

"Boom" zkoumání sporů (controversy studies) začal na Západě v 70. letech, za klasickou je dnes považována práce editovaná D. Nelkinovou *Controversy: Politics of Technical Decisions* z roku 1979. Někteří autoři sice dnes považují tento výzkumný směr již za vyčerpaný, nicméně zůstává skutečností, že jsou publikovány stále další a další články věnované této tematice. Podstatou studia kontroverzí je analýza průběhu a řešení sporů ve vědě, přičemž pozornost se soustřeďuje zejména na uzavírání (closure) těchto sporů, které je výrazně sociálně ovlivňováno - hodnotovými strukturami, střetáváním zájmů různých skupin ve společnosti, konflikty mezi různými politickými kulturami v konkrétní zemi atd. Příkladem takového studie byl na dubrovnickém semináři například příspěvek T. Szántó (Technická universita Budapešť) *Rekombinantní DNA: proč ano, proč ne? Hodnotové komunity ve vědě*, v němž autor na základě rozboru všech dostupných textů a s využitím rozhovorů s aktivními účastníky výzkumu rekonstruuje rozsáhlou diskusi o rekombinantní DNA v USA v 70. letech. Jde o analýzu relevantních podobností a rozdílů v hodnotách sdílených příslušnými vědci a vzájemných vztahů těchto hodnot, výsledkem rozboru je pak rozlišení a charakteristika dvou "hodnotových komunit", do jedné patří ti, kteří jsou pro pokračování ve výzkumu DNA, do druhé ti, kdo jsou pro jeho zastavení. Podobně byl zaměřen i příspěvek S. Sunessona (Universita Lund) *Srovnání kontroverzí: kontexty, institucionální a ekonomická moc a vývoj kontroverze v medicíně*. Autor se již delší dobu zabývá "sociálně- lékařskými" spory, tentokrát se zaměřil na rozbor kontroverzí, které se postupně rozvíjely v psychiatrii v souvislosti s používáním narkotik. Právě k tomuto příspěvku lze však vztáhnout výtku, která je často adresována badatelům v oblasti studia kontroverzí, totiž výtku "neangažované popisnosti": tyto studie se skutečně často omezují na pouhý popis průběhu sporu, navíc zatížený odbornou terminologií disciplíny, jejíž kontroverze je analyzována. A. Weiss (Rensselaer Polytechnic Institute Troy, USA) se v přednášce nazvané *Vědecké informace, "historky o kauzalitě" a spor o ozónové díry* snažil, na příkladu diskuse kolem objevení

ozónových děr a hledání protiopatření v USA, demonstrovat malý vliv vědy na politická rozhodování. Poněkud jiný směr ve studiu kontroverzí představují práce zaměřené na analýzu průběhu veřejných diskusí (sporů) kolem konkrétních rizikových technologií (v nichž jsou využívány vědecké expertizy) a zejména na způsoby jejich ukončování. S takto zaměřeným příspěvkem, nazvaným *Systémy politických přesvědčení a rizikové technologie. Diskuse o regulaci produkce a manipulace s lehkým benzinem v Holandsku*, vystoupil na semináři R. Hoppe (Amsterdamská universita). Příspěvek byl zajímavý tím, že vývoj veřejné diskuse kolem konkrétní rizikové technologie nahlížel optikou politických kultur a jejich vývoje v Holandsku v daném období. Obdobný přístup zvolil D. Smith (Leicester Polytechnic Business School) ve své přednášce nazvané *Celospolečenská moc a politika nejistoty: konflikty kolem rizikových provozů na ostrově Canvey*. Autor se pokusil pohlédnout na vývoj konkrétního ekologického konfliktu optikou tří teoretických perspektiv zabývajících se mocí - optikou pluralismu, marxismu a teorie elit, což je samo o sobě inspirující, jeho analýza však bohužel nedosáhla kvalit předchozího příspěvku.

Od takto zaměřených příspěvků již není daleko k tématu role expertů (vědců) ve společnosti. Toto téma bylo na semináři pojednáváno jednak obecně, jednak na základě rozborů konkrétních situací. F. Fischer (Západní Berlín) použil pro svoji přednášku *Politická věda a postpozitivismus: k metodologické integraci empirického zkoumání* dvě kapitoly své nejnovější knihy "Technocracy and the Politics of Expertise" (Sage 1990). Pokusil se o jakousi syntézu epistemologických prvků převzatých z prací Habermasových, Toulminových a Taylorových (logika hodnocení), aby vytvořil metodologii hodnocení "argumentů veřejné politiky", metodologii, která by byla schopna spojit dvě úrovně hodnocení - sociální a politickou. Navrženou metodologii pak ilustroval na případové studii, analyzující vývoj hodnocení jednoho amerického výchovného programu pro děti z handicapovaných sociálních skupin. Příspěvek F. Birrera (Leidenská universita) *Kontraanalýza: k sociálním a*

normativním tlakům na produkci a užití vědeckého a technického poznání byl náčrtem kontraanalýzy jako originálního analytického prostředku, který má přispívat k eliminaci špatného fungování (resp. využívání) vědy. V přednesené podobě, která představovala první nárys koncepce, byla však Birrerova idea podrobena dosti ostré kritice.

A. Elzinga (Göteborská universita) se v přednášce nazvané *Antarktida jako zdroj přírodního bohatství a objekt výzkumu - případ dohody mezi vědou a politikou* snažil demonstrovat aktivní roli expertů (vědců) v utváření zvláštních režimů ochrany právě takových oblastí jako je Antarktida, oblastí, v nichž se střetávají zájmy více zemí. Příspěvek P. Weingarta (Bielefeldská universita) *Zneužitá věda? - zpochybněná legenda* je pokračováním autorovy dlouhodobé práce na tématu role vědy v totalitních společnostech 20. století. Weingart doložil na jedné straně legitimizační a instrumentální funkci vědy ve vztahu k politické moci v SSSR v období stalinismu a v Německu Hitlerova období, na druhé straně pak ukázal - a to je na věci svrchovaně zajímavé - proměny vědeckých komunit, které právě takové spojení vědy a politické moci umožnily.

K příspěvkům orientovaným na etické aspekty dnešní vědy patřily na semináři především přednášky dvou Holanďanů - H. Verhooga (Leidenská universita) a P. Kirschenmanna (Svobodná universita Amsterdam). H. Verhoog se v přednášce nazvané *Biotechnologie a etika* zabýval velmi důkladně a z mnoha různých hledisek etickými aspekty biotechnologií, konkrétně genetických manipulací. Ukázal také, k jakým konkrétním institucionálním opatřením vedly v Holandsku diskuse o odpovědnosti vědců pracujících v tomto oboru. P. Kirschenmann uvedl svoji přednášku *Chytání opilého řidiče a větší odpovědnost vědy a techniky* příkladem objevu a zavedení nových technických prostředků, které umožnily snazší odhalování opilých řidičů. Od popisu sporů, které tyto nové prostředky vyvolaly v Holandsku, pak přešel k informačně velmi bohatému pojednání o etice odpovědnosti ve srovnání s jinými etickými koncepcemi.

Zmíněná pluralita přístupů se nejvíce projevila v teoreticky zaměřených

příspěvcích, jejichž ambice byly vyšší než jen s pomocí vybrané teorie vyložit empirický případ sporu ve vědě či použití rizikové technologie. Tyto příspěvky představovaly pestrout škálu teoretických přístupů v sociologii vědy - od, pro nás dosti kuriózní, "feministické perspektivy" (*J. Loughlin*, Syracuse University) či anarchistického přístupu (*S. Restivo*, Rensselaer Polytechnic Institute Troy), přes radikální sociologii zdůrazňující sociální konflikty (*R. Collins*, University of California Riverside), etnometodologii (*D. Benson*, Polytechnic South West Plymouth), sociální epistemologii (*S. Fuller*, Virginia Polytechnic Institute Blacksburg) a kritiku konstruktivistických přístupů v sociologii vědy (*U. Segerstrale*, Illinois Institute of Technology) až po pro nás zde a nyní neméně kuriózní neomarxistický přístup (*H. Sünker*, Bielefeldská universita).

Jak si na takovémto semináři připadá československý sociolog? S jakými dojmy a poznatky seminář opouští? První dojem bych nazvala "setkání s neznámým". Mním tím jednak setkání s otázkami, které u nás zatím nejsou vůbec kladeny (například celá oblast "controversy studies" nebo vztah sociologické a normativní perspektivy při zkoumání dnešní vědy), jednak setkání s neznámými, resp. netradičními způsoby hledání odpovědí na v podstatě tradiční otázky (viz např. celou škálu teoretických přístupů k otázce, jakou sociologii vědy budovat a jak). Pokud pak jde o konkrétní poznatky (a to je druhá skupina dojmů a zjištění), zaujaly mě vzhledem k našim dnešním konkrétním potřebám spíše ty příspěvky, které byly mimo hlavní téma semináře, např. studie *R. Andersenové* a *H.F. Hansena* (Business School Kodaň) o proměnách vědní politiky a organizaci vědy v Dánsku v souvislosti s rozvojem nových vědních oblastí. Třetím zjištěním je poznání "vzdělanostního zázemí" těch, kteří dnes ve světě provozují sociologii vědy. Samozřejmě je pro ně znalost všech podstatných prací, které zasáhly a zasahují do diskusí v sociologii vědy, předpokladem špičkového výkonu je však zvládnutí širšího teoretického rámce, který zahrnuje na jedné straně suve-

réní znalost sociologických teorií, včetně nejnovějších, na druhé straně znalosti filozofie vědy, a to dokonce v celém jejím spleťtém vývoji. Řada sociologů vědy nadto nemá jen humanitní vzdělání; někteří z nich jej získali dokonce až následovně, po studiu fyziky, chemie či computer science ... Další poznatky, to za čtvrté, přineslo na semináři provozované "boření mýtů" - např. mýtu o nezávislosti vědy v západních společnostech (jako reakce západních sociologů vědy na proklamace kolegů z bývalých socialistických zemí o nutnosti "nezávislé vědy"), o všemocnosti samotné demokracie (Holanďané byli upřímně zděšeni, jak bezmocné jsou lokální komunity ve Velké Británii vůči umísťování rizikových technologií na jejich území - referující Brit si pak přál co nejrychlejší intervenci "společné Evropy" do britského zákonodárství!!!), o všemocnosti "technology assessment" (hodnocení techniky) - to je sice, na rozdíl od nás, na Západě uzákoněno již od 70. let, ale tím se vývoj nezastavil: my se dnes i v této oblasti snažíme rychle dohnat svět, ale neměli bychom zapomenout seznámit se s existující kritikou "technology assessment".

Snad i z tohoto stručného přehledu dojmů jsou na první pohled zjevné naše vlastní slabiny a mezery ve vzdělání, naše fakticky nedostatečná připravenost k provozování sociologie vědy na solidní, řekněme, evropské úrovni. Navzdory těmto handikapům je však vědecká komunita sociologů vědy, která se schází v Dubrovniku, otevřená i nám a našim problémům. O tom svědčila mimo jiné rozsáhlá diskuse k vystoupení jednotlivých účastníků z "východní" Evropy v rámci diskusního půldne na téma "role vědy (expertů, expertiz) v těchto společnostech dnes a v nejbližší budoucnosti".

Příští seminář sociologie vědy se bude v Dubrovniku konat 13. až 24. 5. 1991 pod patronací S. Sunessona z university v Lundu. Tématem budou "Sociální a technická rizika - sociologické a normativní pohledy na roli expertiz a konstruování problémů".

Alena Miltová